

AT SEVGİSİ: İSLAM UYGARLIĞI ÇAĞI KAYNAKLARINDAN ÇARPICI BİR ÖRNEK*

Abdullah Özen^{1@}

Halis Yerlikaya¹

Horse Fondness: A Prominent Sample from Sources of Islamic Civilization Era

Özet: Gerek Türk tarihi ve gerekse İslam Uygarlığı Çağı at-insan bağının çarpıcı örnekleriyle doludur. Bu çalışmada, genelde atın Türk ve İslam toplumlarındaki yeri; özelde ise bir kral, bir baytar, bir yazar ve bir şair olan Yemen Rasuli Hanedanının V. Sultanı Melik Mücahid Ali bin Davud'un at sevgisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: At, At Sevgisi, Baytamame, İslam Veteriner Hekimliği

Summary: Both Turkish history and Islamic Civilization is full of striking examples demonstrating the relation between the horse and the human. Place of the horse in Turkish and Islamic societies will be examined in general scope of this study. Also, the 5th Sultan of Yaman Rasuly Dynasty, Malik Mudjahid Ali bin Da'ud who was a king, a veterinary and a poet and who had a great fondness for horses will be discussed.

Key Word: Horse, Horse Fondness, Baitamame, Islamic Veterinary Medicine

Giriş

Atın evcilleştirilmesi ile ilgili tartışmaların on yıllarca daha sürecekmüş gibi bir görünümü olmakla beraber, konu ile ilgilenen bilgilerin genel eğilimi, atın ilk kez Türkler tarafından evcilleştirildiği yönündedir. Zaten son dönemlerde yapılan araştırmalarda, atın M.Ö. 6000–2000 yıllarında Ukrayna ve Kazakistan stepleri gibi Türklerin yaşadığı bölgelerde evcilleştirildiği ileri sürülmektedir (Levine, 1999).

Evcilleştirme, insanoğlunun hayvan türleri üzerinde hâkimiyet kurmasını ve "çoban kültürü" olarak adlandırılan kültürel aşamanın gerçekleşmesini sağlayan bir gelişmedir. Çobanlık kültürü içerisinde birçok hayvan türünü kapsayan çok yönlü bir etkinlik yürütülmüş olsa da, Orta Asya steplerinde yaşamış olan Türklerin yaşamı dikkate alındığında, at yetiştiriciliği oldukça önemli bir yer tutmaktadır (Deer, 1954). Atın Türk toplumundaki yeri ve önemi nedeniyle, Kuzey Avrasya bozkırlarında şekillenmiş olan kültürel birikim "Atlı Bozkır Kültürü" olarak adlandırılmıştır (Wildt, 1980). Bozkır kültürünün en önemli unsuru olan at, Türk akınları sayesinde Hindistan'a, İran'a, Irak'a ve Akdeniz istikametine doğru yayılır. Türk akınlarından sonra Mezopotamya ve Türkistan, savaş atlarının beşiği olmuştur. Savaş atları, bu coğrafyalardan daha sonraları Mısır'a, Yu-

nanistan'a ve kuzeyden Avrupa'ya geçmiştir. At, gitmiş olduğu coğrafyalarda çeşitli şekillerde insanın hizmetinde bulunmuştur. Atın özellikle savaş atı olarak eğitilmesi ve askerî amaçla kullanılması, II. Dünya savaşına kadar geçen ve 3500 yıl süren, "savaş atı çağı" olarak adlandırılan bir çağı açmıştır (Kafesoğlu, 1989). Üstlendiği bu muhteşem sorumluluğunda etkisiyle, at tarihteki tüm toplumlar için "olmazsa olmaz" bir konuma oturmuştur. Varlığına ilişkin gereklilik salt yararcılık çerçevesinde kalmamış; aynı zamanda at Türk ve İslam topluluklarında dostluk, arkadaşlık sıfatı ile onurlandırılmıştır. Bu çerçevede, sanata ve edebiyata da konu olan önemli bir sembol haline gelmiştir.

Bu çalışmada, genelde atın Türk ve İslam toplumlarındaki yeri; özelde ise bir kral, bir baytar, bir yazar ve bir şair olan Yemen Rasuli Hanedanının V. Sultanı Melik Mücahid Ali bin Davud'un 14'üncü yüzyılda kaleme almış olduğu eserinde tanımladığı "at sevgisi" tartışılacaktır.

Materyal ve Metot

Araştırma materyalini Melik Mücahid te'lifi olan "el-Akval el-Kafiyeh val-fusul eş-şafiyeh" adlı baytarnamesinin at ile ilgili bölümleri oluşturmuştur. Sözü edilen eser, tarih araştırmalarında kullanılan retrospektif yöntem kullanılarak, belge analizi yapılmak suretiyle incelenmiştir.

Bulgular

Araştırmaya konu olan baytarname 1231–1454 tarihleri arasında Yemen’de hüküm sürmüş olan Türk asıllı Rasuli Hanedanın 5’inci sultanı Melik’ül Mücahid Ali b. Davud tarafından yazılmıştır. Baytarname 6 üst bölümden oluşmakta; bu bölümler çok sayıda alt bölüme ayrılmaktadır. Eser besmele ile başlamakta ve yazarın eseri yazma gerekçesini açıkladığı bölüm ile devam etmektedir. Melik Mücahid daha ilk bölümde atın önemini vurgulamakta ve kitabı yazışının gerekçesini şu şekilde açıklamaktadır:

...Tüm bunlardan sonra ben kalp bakışı ve yine Yüce Allah’ın kullarına bağışladığı sonsuz nimet ve iyilikler içerisinde en büyüğü olan akıl ile -ki onu zikreden dillerin ve şakirtlerin hakkını ödeyemeyeceği bu akli bazılarına daha çok bahşetmiştir- baktım ve düşündüm. Allah’ın kullarına bağışladığı en büyük nimet ve iyiliğin at olduğunu gördüm. Yüce Allah, atı istediği kullarına vermiştir. Atı, Allah ve Resulüne karşı savaşan inkârcıları korkutmak için, Allah yolunda savaşanlar için kuvvet ve destek olarak yaratmıştır. Zira Yüce Allah Ayet-i Kerime’de “Onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar, kuvvet ve cihat için bağlanan (beslenen) atlar hazırlayın. Böylece, onlarla (atlarla) Allah ve sizin düşmanlarınızı korkutasınız” buyurmuştur. Yüce Allah onu (atı), tüm yaratılanlar arasında, insanoğlundan sonra en şerefli; dört ayaklılar arasında ise yaradılış ve güzellik bakımından en faziletli kılmıştır.

Yazar aynı zamanda görüşünü desteklemek için başka ayetlerden de örnekler göstererek Allah’ın Yüce Kuran’da üzerine yemin ettiği sınırlı şeylerden birinin de atlar olduğunu bildirir. Bu noktadaki görüşlerini şu şekilde aktarmaya çalışır:

“...Yüce Allah ‘Nefes nefese koşan atlara yemin olsun’ buyurarak atlar üzerine yemin etmektedir...Yüce Allah’ın, atın üzerine yemin ettiği âyetlerden bir tanesi de ‘Yüzdükçe yüzenlere, koştukça koşanlara’ şeklindeki âyettir...”

Bu şekildeki girişten sonra yazar atın, insan hayatında değer sayılan bazı kavramlarla karşılaştırmasını yapmaya çalışır. Bu karşılaştırmayı yapmak için yine referans olarak Kuran-ı Kerim’den örnekler sunar. Bu bölümde yazar görüşlerini şöyle ifade eder:

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Nefsanî arzulara, kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, nişaneli atlara, (sağmal) hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara cazip kılındı”. Bu altı öge insan açısından dünyanın en güzel, en sevimli, en çekici ve en büyük nimetleridir. Bu kadar sevimli ve çekici özellik bir arada nerede bulunabilir ki? Bir insan bu öğelerden, ata sahip olduğunda diğerlerine ihtiyaç duymaz; ancak, diğerlerinin tümüne sahip olsa da atı unutmaz. Bu öğelerden altın ve gümüşü; bazen de ye-

tiştirdiği hayvanları ve ekini at sahibi olmak, onun yem, su gibi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla kullanır. Çok büyük aşk ve tutku ile bağlanan bir kadın için hissedilen duygular bile sınırlı düzeydedir. Böyle bir aşk ve tutku içerisinde olan bir insan, başka hiçbir kadını görmez ve hiçbir kadından zevk almaz. Üstelik bu tutku ve aşk, o kadın ile geçirilen bir dönemden sonra tükenecek ve bıkkınlığa dönüşecektir; ancak, at ile olan bağ daha farklıdır. Bir insanın sahip olduğu at sayısı artıkça hırısı da artar. Bazen bin ata sahip olmak bile duyuru olmayabilir. Ayrıca at sevgisi ve tutkusu hiçbir zaman tükenmez. İnsanın kadından alacağı lezzet bir anlık olduğu için, kadından hemen usanılır. Kadın sadece dış güzellik açısından bir özelliğe sahip olup kadın-erkek ilişkisinde alınan zevk geçicidir. Oysa at için durum çok farklıdır. İnsan at ile övünebilir, düşmanlarına karşı üstünlük kurabilir, intikam alabilir, düşmanı korkutabilir, kendini koruyabilir, savaşlarda üstünlük sağlayabilir, avlanabilir ve yarışlara katılabilir. Yarışa katılıp, birincilik alan bir adamın sevincini görmez misin? Öylesine büyük bir sevinci gizlemek çok zordur... Oğullara gelince; bir çocuk, atın dışında ve attan kat kat daha değerli bir şey isterse, baba onu vermekte tereddüt etmez. Oysa çok sayıda atı olması halinde bile, kendisinden istenen bir atı kalbinin meyvesi olan oğlundan esirgeyebilir.

Melik Mücahid daha sonra atlara olan sevgisinin boyutlarını ve niteliğini, atın kendisi için ne ifade ettiğini, veteriner hekimlik yapmak için temelde gerekli olan özellikler ile atlarla ilgili bir kitap yazabilmenin gerektirdiği altyapı standartlarından söz eder. Bu bölümdeki görüşleri şöyledir:

Bendeki at sevgisi çok küçük olduğum, kendimi yeni yeni bilmeye başladığım zamanlardan beri vardı. O ilk dönemlerden beri atı sevmek, onunla muhabbet etmek, atın güzelliği, ahlâkı, kalitesi ve davranışlarını hayranlıkla izlemek, ata binmek, yemini kendi ellerimle vermek, gece, gündüz, yolculuk halinde ve diğer zamanlarda onun koşum takımlarını hazırlamak, özenle antrenman yaptırmak, eğitmek, gittiğim yerlere beraberimde götürmek ve at beslemek benim için çok önemlidir. Üstelik bu tutku, tükenmek şöyle dursun, her geçen gün büyümektedir. Bunların üzerine kendime “Doydun mu?” diye sürekli sorarım; ancak nefsim bana sürekli “Hayır daha fazlası” diye cevap verir.

At hakkında yazılmış birçok kitap inceledim. Bu incelemelerden sonra, hepsinin birbirine benzediğini ya da birbirlerinden taklit edildiğini gördüm. At ile ilgili yazılanların, bir kısmı dışında büyük bölümü, atı görerek ve onu yakından tanıyarak yazılmış olan eserler değildi. Bunları, o eserleri küçültmek ya da onlar karşısında övünmek için söylemiyorum; ancak, atlar farklı yapı ve ahlâka sahip olan hayvanlardır. İyi özellikleri olan atlar olduğu gibi, kötü özellikleri olanlar da vardır. Bu açıdan kimse atları çok yakından incelemeden ta-

niyamaz. Ne var ki, duyduklarını görmüş gibi kabul edebilir. Buradaki durum, iyi bir hekimin yaptığına benzer. Becerikli bir hekim, tedaviyi karşılaştığı olaylardan öğrendikleri ile çözer. Elde ettiği başarı, deneyiminden ve ince görüş sahibi olmasından kaynaklanır.

Yaşadığım dönemde, atı iyi bildiğini iddia ederek çok şey söyleyen ama hiç bir şey bilmeyen çok insan gördüm. Halk ise bunların atları çok iyi bildiklerini düşünmektedir. Şayet bunlara atın özellikleri ve çeşitlerine, hasta bir atı iyileştirmeye, taylara idman yaptırmaya ve at eğitmeye ilişkin bir şey sorulsa kesinlikle cevap veremezler. Üstelik çoğu kez sağlam bir atı hastalandırabilirler. Tüm bu gözlemlerimden sonra, bildiğim şeyleri bir kitapta özet olarak toplamak istedim. Bu konulardaki bilgim ise, hem teorik hem de pratik temellere dayanmaktadır.

Melik Mücahid'in at ile ilgili referansları sadece ayetler ve kendi sevgisinin gücüyle sınırlı kalmamakta aynı zamanda, at ve at beslemeye ilişkin hadislerden de örnekler sunmaktadır. Kitapta bildirilmiş olan çok sayıda hadisten bazıları şunlardır:

"Atın alınına hayır bağlanmıştır. Bu durum kıyamete kadar geçerlidir. At sahipleri, onunla ilgilenmekle yükümlüdürler. Elinizi onun alınına koyarak atı okşayın ve onun için bereket dileyin", "Atın nesline sarılın ve onun kişnemesiyle müşriklere karşı övünün", "Her kim mükâfatına inanarak, Allah'ın vaadini onaylayarak Allah yolunda bir at beslerse, kıyamet gününde, onu doyurmasından, su içirmesinden ve pisliğini temizlemesinden sevap alacaktır", "Her türlü eksiklikten uzak olan Yüce Allah, cihat için bir at besleyen kişinin sevap hanesine her gün yetmiş sevap yazar", "At, deve ve koyuna, birlikte su verilmesi durumunda, su verilme sırası ilk olarak atındır" ve "Atları perçeminden tutarak ardınız sıra çekmeyiniz. Bu onları önemseydiğiniz anlamına gelir".

Kitabın diğer bölümlerinden önemli bir kısmı da yine atın önemini ve değerini belirten rivayetler, hikâyeler ve şiirlerden oluşmaktadır. Yazar her fırsatta atın önemini vurgulamakta ve ele aldığı her konuyu bir rivayet ya da şiir ile desteklemek istemektedir. Özellikle şair kimliğinin de etkisiyle, atın özelliklerini ele aldığı bölümlerde dahi her işlediği konuyu bir şiir ile desteklemek istemektedir. Atın nişanelerinden donlarına kadar işlenen konuların büyük bir bölümü Arap şiirlerinden örneklerle renklendirilmeye çalışılmıştır. Bunlara ilaveten yazar eserde yer yer kendi şiirlerine de yer vermektedir. Bu şiirlerden birkaçı, anlam bütünlüğünün bozulmaması kaygısı hiç dikkatlerden uzak tutulmadan, Türkçeye aktarılmaya çalışılmıştır: Bu şiirlerden bazıları ya da şiirlerin bazı kısımları şöyledir:

İmr'ül Kays'tan;

Hiçbir şeyden almadım safkan bir ata binmekten
aldığım hazzı

Ne göğsü yeni filizlenmiş halhallı bir kadına dokunmaktan

Ne tadına doyulmaz bir şaraptan

Ne de hızla geri çevirdiğim dört nala koşan bir attan

Yazarın kendi şiirlerinden;

Görmezsen daha güzelini çeviremezsin yüzünü

Göremeyeceğine göre alamazsın gözünü

Yine kendi şiirlerinden olan, çok sevdiği ve ölmüş olan Misk ve Sakr adlarında iki atı üzerine yazmış olduğu mersiyesi;

Kan damlıyor yanaklarıma

Gizleyeyim desem, gizleyemiyorum aşkıma

Gizleyeyim desem, gizleyemiyorum hüznümü

Fayda vermeyen biliyorum, ama ağlıyorum durmadan

Kan damlıyor yanaklarıma

Ne kadar üzülsem az o dünyalar güzeli Misk'ime

Ne kadar üzülsem az o dünyalar güzeli Sakr'ıma

Ne zaman sevinçli bir at görsem

Bir başka çarpıyor yüreğim

Onları hatırlatıyor bana her şey

Kan damlıyor yanaklarıma

Ey Sakr var mı benzerin bunca kula içinde

Ey Misk var mı benzerin bunca yağış içinde

Ağlayacağım gözpınarlarım kuruyuncaya dek

O güzellikleri unutamadığım sürece

Anonim olarak aktardığı Sekran adlı at için yazılmış şiir;

Bir sıçradı ki Sekr_n inanamazsın

Ürkecekti neredeyse yıldızların çiçekleri

Çekmemiş olsaydın dizginini

Uzananaktı Süreyya'ya kadar

Bereket çevirdin yıldızlara çarpmadan

Çarpmak istese de yıldızlara

Melik Mücahid baytarnamesinin bir diğer bölümünde ise atın yaradılışı ile ilgili rivayet ve hadisleri aktarır. Ancak burada ele alınan hadis atın yaradılışı ile ilgili süreci izlemekten çok, Arap atı konusunda oluşmuş taassubun temellerini bulmaktır. Yazarın bu konuda aktarmış olduğu hadis şöyledir:

Salebî tefsirinde, Ali'nin oğlu Hasan'a (RA) atfen yaptığı rivayette anlatıyor; Resûlullah (SAV) şöyle buyurmaktadır: "Yüce Allah atı yaratmak istediği zaman güney rüzgarına şöyle buyurdu: 'Senden, dostlarıma izzet, düşmanlarıma zillet ve bana itaat edenlere güzellik olacak bir canlı yaratacağım'. Rüzgâr 'Yarat' dedi. Ondandır bir miktar aldı ve bir at yarattı. Sonra şöyle buyurdu: 'Seni Arap olarak yarattım. Kıyamet gününe dek hayrı senin alnında, ganimetleri sırtında ve nerede olursan ol, zenginliği seninle beraber kil-

dim. Sahibinin kalbini sana meylettirdim. Seni, kantsız uçabilecek bir şekilde yarattım. Sen hem çok istenen hem de çok çekinilensin. Bana tespih, hamd ve tehlil edecek erkekleri senin sırtınla şereflendireceğim".

O halde Araplar diğer insanlara karşı övünmekte haklıdır. Çünkü Yüce Allah ata "Ben seni Arap olarak yarattım" demiştir. Buradan da açıkça anlaşılacağı üzere, binicilik, atı tanımak, ahlâkını bilmek, antrenman, eğitim, terbiye, Arapların ata, atın ise Araplara karşı besledikleri sevgi konularında, Arapların üstünlüğü ortaya çıkmaktadır. Sözelimi, birden fazla atı olan bir Arap, atları meradayken, bunlardan birini, adı ile çağırdığında o at mera, su, arkadaş, ana ya da babasına aldırış etmeden doğrudan sahibine koşar. Fakat Arap olmayan birisi, çok sayıda ata sahip olsa ve o atlara çok iyi bakmış olsa da, at bu kişinin çağırısına cevap vermez. Mütenebbî şiirinde bunu çok güzel bir şekilde anlatmıştır;

Araplar bilir atları, Atlar da Arapları
Atalarına binmişti, Arabın ataları
Sanki sırtlarında Araplarla doğmuşlar
Araplar ise sanki at sırtında doğmuşlar

Tartışma ve Sonuç

İslam Uygarlığı Çağında kaleme alınmış veteriner hekimliğine ilişkin eserler olan baytamameler, Türk ve İslam toplumlarında ata verilen değeri gösteren önemli eserlerdir (Dinçer, 1982; Özen, 1999). Çünkü bu uygarlık sürecinde kaleme alınan veteriner hekimliğine ilişkin eserlerin tamamına yakını atlar üzerine yazılmış; birden fazla hayvanın ele alındığı çalışmalarda ise eserin oldukça önemli bir bölümü yine atlara ilişkin konulara ayrılmıştır. Melik Mücahid'in baytamamesinin de bu anlamda ata verilen değeri gösteren baytamamelere güzel bir örnek teşkil edecek nitelikte olduğu söylenebilir.

At, evcilleşme takviminde, diğer hayvan türlerine göre çok daha geç bir tarihte yer almış olmasına karşın, dünyanın her tarafında beslenen ve evcilleşmeden sonraki dönem için daha sağlam geleceği olan bir hayvan olmuştur (Morris, 1991). Nitekim salt bir binek hayvanı, savaş aracı ya da herhangi bir alanda yararlanılan bir araç olarak kalmayıp, ekseninde kültür oluşturulan bir hayvan olması, insanlar için en üst düzeyde bağlayıcılık taşıyan ilahi emirlerin güvencesi altına alınması ve özellikle fikir ve sanat etkinliklerinin vazgeçilmez ilham kaynaklarından biri olması gibi noktalar, bu önemli tarihsel serüvenin varlığını doğrulayan nitelikte kanıtlar olarak kabul edilebilir. Bunlara ek olarak, hiçbir hayvan için geçerli olamayacak şekilde, kendisine yüklenen sorumluluk gereği tarihsel alanın en fazla aranan hayvanı olması da önemli bir nokta olarak görülebilir.

Yaşar ve Dinçer'e göre (1999) Osmanlılar döneminde at yetiştiriciliği ve devletin elindeki at varlığı, Osmanlı Devletinin yükseliş, duraklama ve gerileme dönemlerine paralellik göstermektedir. Benzer şekilde Dönmez'e (2003) göre ise Türk tarihindeki yükseliş ve gerileme durumları, atın edebiyattaki tavrı üzerine de etkili olmuş Türk milletinin tarihteki durumu; en güzel olarak atla sembolize edilmiştir. Yükselme dönemlerinin anlatıldığı şiirlerde şen şakrak koşan at, çöküş dönemlerinde bir hatıra, bir nostalji ve bir diriliş sembolü olmuştur. Nitekim incelemeye konu olan baytamame de benzer motifler içermesi açısından önemlidir. Bu çerçevede, Melik Mücahid'in hikâyeler, rivayetler ve şiirlerle ele almış olduğu at sembollerinin, 14'üncü yüzyıl ve öncesi için, başta Yemen olmak üzere birçok İslam toplumunun genel görünüşü açısından fikir verici nitelikte olduğu söylenebilir.

Arap Atı, dünya at ırkları arasında, şeceresi en iyi bilinen ve genetik olarak en iyi korunmuş at ırklarının başında gelir (Arpacık, 1996). Bu tarihsel başarının sırrı ise zootekni bilimi için oldukça önemli olmalıdır. Melik Mücahid'in eserinde sergilemiş olduğu Arap Atı taassubu ve at sevgisinin içerisinde Arap atına yönelen özel ilgi, sözü edilen tarihsel başarının sırrını açıklar nitelikte bulgular olarak kabul edilebilir.

Sonuç olarak; Melik Mücahid'in at sevgisi ve at sembolünü ele alışındaki yönteminin, at ırklarının korunması için belirlenecek stratejiler için örnek teşkil edecek orijinallikte olduğu ileri sürülebilir.

Kaynaklar

- Arpacık, R. (1996). "At yetiştiriciliği". 2nci Baskı, Şahin Matbaası, Ankara.
- Deer, J. (1954). İstep Kültürü. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi, 12 (Mart-Haziran), 160-161.
- Dinçer, F. (1982). Türk Folklorunda Veteriner Hekimliğin Yazılı Kaynakları. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, G.Ü. Basın-Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara.
- Dönmez, O. (2003). Şiirimiz ve At. Erişim: <http://www.sizinti.com.tr/konu.sizinti?SIN=5617421578&k=45&2112266090>
- Erişim tarihi: 25 Ekim 2004
- Kafesoğlu, İ. (1989). "Türk Millî Kültürü". Boğaziçi Yayınları, İstanbul
- Levine, M. A. (1999). Botai and the Origins of Horse Domestication. *Journal of Anthropological Archaeology*, 18, 29-78.
- Morris, D. (1991) "İnsan-Hayvan Sözleşmesi" (Transl. Mehmet Harmancı). İnkilap Kitabevi, İstanbul.
- Özen, A. (1999). "Millî kütüphanedeki Yazma Baytamameler Üzerinde Tarihsel İncelemeler" (Doktora Tezi), A.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Yaşar, A., Dinçer, F. (1999). "Osmanlı Döneminde Atlı Sporlar," in: Osmanlı'da Spor Sempozyumu, 26-27 Mayıs 1999, Konya, 21-36.
- Wildt, K. C. (1980). Daten Zur Sportgeschichte Teil 4: Asien, Afrika, Austrelien und Neu-Seeland bis 1900, Schomdorf: Hofmann.